

POSŪKIS PRIE ISTORIJOS? NEOEKSPRESIONIZMAS PERTVARKOS LAIKOTARPIO TAPYBOJE

Lina Dovydaitytė

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Laisvės al. 53

LT-44309 Kaunas

l.dovydaityte@mf.vdu.lt

Straipsnyje tyrinėjamas paskutinio sovietmečio dešimtmečio Lietuvos tapybos santykis su istorija, išskiriant neoekspresionizmo reiškinių ir jam būdingą „posūkį prie istorijos“. Remiantis socialinės menotyros nuostatomis ir psichoanalitine meno kūrinų interpretacija, siekiama išsiaiškinti, ką neoekspresionistinei kūrybai būdingas istorijos suvokimas ir panaudojimas reiškė kultūriniame bei sociopolitiniame to meto kontekste.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: socialinė menotyra, psichoanalizė, sovietmečio tapyba, neoekspresionizmas, istorija, ideologija.

Paskutinio sovietmečio dešimtmečio Lietuvos tapyboje užsimezgė ypatingas santykis su istorija, kurį būtų galima pavadinti posūkiu prie istorijos. Daugelis XX a. 8-ojo dešimtmečio pabaigoje – 9-ojo dešimtmečio pradžioje pradėjusių kurti dailininkų savo darbuose ėmė sąmoningai naudoti motyvus ir stilius, pasiskolintus iš kultūros ir meno paveldo. Šią tendenciją to meto kritikai pastebėjo jau 1979 m. įvykusioje pirmojoje Pabaltijo jaunųjų dailininkų vaizduojamosios dailės parodoje *Jaunystė*, po kurios imta kalbėti apie naujos kartos kūrybos bruožus. Parodos recenzentai jaunųjų dailininkų kūryboje pasigedo plastinių inovacijų, tačiau atkreipė dėmesį į savitą ryšį su tradicija: „Šiuo metu daug kuo žavimasi – ir senovės Egiptu, ir ankstyvuoju renesansu, ir ekspresionizmu, ypač E. Munku, ir

primityvistais. Naujai atrandami praeities reiškiniai ir vardai, jais gėrimasi, jais sekama, neretai jie ir cituojami.“¹

Vienas ryškiausių istorijos panaudojimo būdų 9-ojo dešimtmečio Lietuvos dailėje – ekspresionistinio stiliaus reaktualizacija neoekspresionistinėje tapyboje. Klasikinis ekspresionizmas vietos meno istorijoje buvo siejamas su ikisovietiniu modernizmu ir ypač grupės „Ars“ kūryba, su chruščiovinio atšilimo dailininkų pasipriešinimu socialistinio realizmo dogmoms ir su tikrovės kritika sąstingio periodo tapyboje, o paskutiniame sovietmečio dešimtmetyje

¹ Vytenis Rimkus, „Jaunatviška ir nejaunatviška meninė kalba“, in: *Pergalė*, 1979, Nr. 9, p. 137.

vėl tapo aktualus, tik jau kaip istorinė kategorija. Ne vieną dešimtmetį Lietuvos dailininkų plėtota ekspresionistinė meno kaip saviraiškos samprata dabar buvo tapusi tradicijos dalimi, o kartu ir refleksijos objektu. Tačiau ką reiškė neoekspresionizmui būdingas posūkis prie (meno) istorijos – kritišką ekspresionistinių kūrybos modelių peržiūrą ar jų įtvirtinimą naujame kultūriniame ir sociopolitiniame kontekste?

Šiuolaikinė Lietuvos dailėyra paskutinį sovietmečio dešimtmetį į savo dėmesio lauką įtraukia rečiau. Palyginti su sovietinės visuomenės modernizaciją žyminčiu chruščioviniu atšilimu ar reformų pabaigą reiškusiu sąstingiu, paskutinis – pertvarkos – dešimtmetis, įremintas priešingų socialinio gyvenimo formų, sunkiau pasiduoda apibendrinimams. Viena vertus, jį ženklina sovietinės stagnacijos pabaigai būdinga modernios visuomenės institutų (viešoji erdvė, politinis dalyvavimas, žodžio laisvė) atrofija, socialinis susvetimėjimas ir kasdienio gyvenimo ideologizacija politinės sistemos krizės sąlygomis. Kita vertus, 9-ojo dešimtmečio pabaiga žymi socialinio išsivadavimo sąjūdį ir naujų politinių formacijų pradžią istorinio lūžio fone. Sovietmečio visuomenės gyvenimo požiūriu tai kraštutinumų dešimtmetis, kuriame kultūrai ir menui teko radikalių permainų katalizatoriaus vaidmuo². Tačiau socialinės menotyros, analizuojančios

² Būtent kultūros ir meno sričių atstovai sudarė aktyviausių išsilaisvinimo sąjūdžio dalyvių daugumą: 9-ojo dešimtmečio antroje pusėje, palaipsniui silpnėjant cenzūrai, vienas po kito pradėti leisti nepriklausomi kultūriniai leidiniai (pvz., nuo 1988 m. – *Sietynas*, nuo 1989 m. – *Proskyna* ir *Krantai*), steigėsi įvairios kultūrinės iniciatyvos, kurių nariai tapo ir aktyviais Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio veikėjais (pvz., nuo 1986 m. prie „Žinijos“ draugijos veikęs Filosofų klubas, žurnalo *Kultūros barai* klubas, 1987 m. įkurtas Lietuvos kultūros fondas), kūrybinės organizacijos – Dailininkų, Rašytojų, Kompozitorių sąjungos – vienos pirmųjų reorganizavosi ir atsiskyrė nuo sąjunginio centro.

meninius procesus visuomenės gyvenimo kontekste, požiūriu šio dešimtmečio Lietuvos dailė kol kas ištyrinėta fragmentiškai.

Pagrindinės minėto laikotarpio tapybos procesus apibendrinančios studijos pasirodė 1992-aisiais, praėjus vos keleriems metams po sovietinės sistemos žlugimo³. Menotyrininkų Laimos Laučkaitės ir Jolitos Mulevičiūtės darbuose paskutinio sovietinio dešimtmečio tapyba vertinta iš istorinės meninių procesų perspektyvos, bandant išryškinti joje įvykusius pokyčius ligtolinės dailės kontekste. Nors 10-ojo dešimtmečio pradžios dailėtyrininkų tyrimuose meninių praktikų analizė apsiribojo estetinės kaitos problematika, juose buvo pateikta ir su visuomenės gyvenimo reiškiniais susijusių išvalgų. Viena tokių – Mulevičiūtės mintis, kad „pagrindine devintojo dešimtmečio jaunųjų lietuvių tapytojų problema ir kūrybiniu tikslu tampa savęs, savo tapatumo išgyvenimas: identifikuoti ir įtvirtinti individualų „aš“ kaip priešstatą grėsmingai gyvenimo netvarkai ir tokiu būdu gražinti prasmę tautai, istorijai, pasauliui“⁴. Šiame straipsnyje toliau analizuojamas pertvarkos dešimtmečio tapybos santykis su istorija, išskiriant neoekspresionizmo reiškinį ir jam būdingą ideologiją. Remiantis socialinės menotyros nuostatomis, straipsnyje svarstoma, kaip neoekspresionistinė kūryba santykiavo su visuomenės gyvenimo idėjomis, kokias vertybes steigė, atspindėjo ar įtvirtino neoekspresionistinės tapybos kūriniai istorinių permainų laikotarpio kontekste. Norint atsakyti į šiuos klausimus, pirmiausia apibrėžiama lietuviškojo neoekspresionizmo koncepcija, remiantis 9-ojo dešimtmečio dailės kritikos

³ Laima Laučkaitė, „Žmogus šiuolaikinėje lietuvių tapyboje“, in: *Žmogus ir aplinka XX a. Lietuvos dailėje*, Vilnius: Academia, 1992, p. 200–216; Jolita Mulevičiūtė, „Meninių principų pokyčiai devintojo dešimtmečio tapyboje“, in: *Šiuolaikinės lietuvių dailės horizontai*, Vilnius: Academia, 1992, p. 34–55.

⁴ Jolita Mulevičiūtė, „Meninių principų pokyčiai devintojo dešimtmečio tapyboje“, p. 53.